

Živilė Nedzinskaitė

M.K. SARBIEVIJAUS *DE ACUTO ET ARGUTO* SKLAIDA IR INTERPRETACIJOS XVII–XVIII AMŽIAUS RANKRAŠTINIUOSE MOKYKLINIUOSE POETIKOS IR RETORIKOS KURSUOSE

Anotacija. Garsiausias Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus teorinis veikalas *De acuto et arguto*, kuriame buvo pateikta viena aktualiausių XVII a. koncepto, arba *acutum* (aštraus stiliaus), teorija ir suformuluotas taiklus bei įžvalgus barokinio stiliaus apibrėžimas, nebuvo išspausdintas, bet nuorašais plito po jėzuitų mokymo įstaigas.

Rankraštiniuose XVII–XVIII a. retorikos ir poetikos kursuose pastebimi keli Sarbievijaus *acutum* (arba *acumen*) teorijos aspektai. Retorikos kursuose ši teorija siejama su *acumen oratorium* ir aptariama *inventio*, *dispositio* ir *elocutio* dalyse, kaip vienas iš pagrindinių argumentų, teiginių ar prielaidų suradimo bei kalbos ir stiliaus papuošimo būdų. Rankraštiniuose poetikų kursuose aptariamas *acumen poeticum*, jo aiškinimas pateikiamas kaip bendras įvadas į poezijos meną ir visus poezijos žanrus. Tačiau dažniausiai *acumen poeticum* siejamas su epigramos žanru ir nurodomas kaip svarbiausia epigramos baigiamosios dalies *conclusio* savybė.

Mokyklinių poetikų ir retorikų autoriai nesigilino į filosofines ir estetines *acutum* teorijos problemas, o Sarbievijaus suformuluotas akumino apibrėžimas tapo tarsi *locus communis*, plitęs nuorašais dažnai be nuorodų į autorystę.

Raktažodžiai: Motiejus Kazimieras Sarbievijus; poetika; retorika; Baroko literatūra.

SARBIEVIJAUS PEDAGOGINĖ VEIKLA
IR JO TEORINIAI VEIKALAI

Gerai įsidėmėję Sarbievijaus kaip garsiausio Lietuvoje XVII a. lotyniškai rašiusio poeto vardą, dažnai pamirštame, kad jis buvo dar ir dėstytojas bei teorinių literatūros veikalų autorius. Poeto šlovė Sarbievijų aplankė tuojau po pirmųjų jo poezijos leidimų (*Lyrlicorum libri tres*, Kelnas, 1625; *Lyrlicorum libri quattor*, Vilnius, 1628; Antverpenas, 1630 ir kt.), o kaip literatūros teoretikas jis buvo ilgam pamirštas.

Pasirinkęs gyvenimo kelią ir nusprendęs tapti Jėzaus Draugijos nariu, Sarbievijus įgijo visą jėzuitų ordino teikiamą išsilavinimą, perėjo visas jo pakopas nuo žemiausios iki aukščiausios grandies. Viena iš svarbiausių tos grandies dalių buvo pedagoginė veikla. Sarbievijus dėstė įvairias disciplinas jėzuitų kolegijų klausytojams (poetiką Kražiuose 1617–1618, Polocke 1618–1620, Nesvyžiuje 1625–1626, retoriką Polocke 1626–1627) ir Vilniaus universiteto studentams (retoriką 1627–1628, filosofiją 1628–1631, teologiją 1631–1635¹). Pedagoginei veiklai Sarbievijus skyrė daug laiko ir dėmesio, tačiau jo dėstyti filosofijos ir teologijos kursai Vilniaus akademijoje nebuvo nei kuo nors ypatingi, nei novatoriški. Filosofijos kursą, kaip ir įprasta jėzuitų akademijose, sudarė Tomo Akviniečio komentarais paremtas Aristotelio veikalų aiškinimas. Toks kursas paprastai buvo išdėstomas per trejus metus: pirmaisiais nagrinėjama Aristotelio logika, antraisiais – fizika, o trečiaisiais – metafizika ir etika. Ruošimasis paskaitoms ir jų dėstymas iš profesoriaus atimdavo labai daug laiko. Šis faktas vertė nerimauti tuos, kurie labiau žavėjosi Sarbievijaus poetiniu talentu nei jo pedagogine veikla. Tai

¹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996, p. 600–601, Gabrjel Korbut, *Literatura Polska*, t. 1, Warszawa: Skład Główny w Kasie im. Mianowskiego, 1929, p. 141.

patvirtina gero Sarbievijaus bičiulio ir mokytojo, Plocko vyskupo Stanislovo Lubienskiego (Stanisław Lubieński) 1630 m. vasario 24 d. laiškas, kuriame jis švelniai priekaištauja poetui: „Stebiuosi, kad tu iš žavingų Mūzos laukų esi nuvestas į neaiškius Filosofijos tankumynus; bijau, kad daugelis pačių geriausių jūsiškių (jėzuitų) nepakenktų savo puikiems talentams, kadangi liepiama apleisti užsiėmimus, kuriems yra gimę. Bet tu, gimęs patiems puikiausiems dalykams, taip dėstyti Filosofiją, kad rašymu įsigytą šlovę išsaugosi“². Ši citata iš vyskupo laiško nepalieka abejonių, kad amžininkai Sarbievijų pirmiausia laikė poetu, o ne filosofinių doktrinų aiškintoju ir interpretatoriumi. Tačiau į pedagoginę veiklą Sarbievijus žiūrėjo rimtai ir atsakingai: bedėstydamas filosofijos kursą jis parašė filosofines problemas gvildenantį veikalą *De Physico continuo libri IV*, kuris, deja, neišliko³, o 1631 m. įgijo filosofijos ir laisvųjų menų magistro laipsnį. Panašiai nutiko ir su Sarbievijaus dėstytu teologijos kursu, kuris apėmė Tomo Akviniečio veikalų komentavimą. Skaitytų paskaitų pagrindu Sarbievijus buvo parašęs veikalą *De Deo uno et trino et de Angelis ad I partem S. Thomae Aquinatis*⁴, kuris taip pat nepasiekė mūsų dienų, tačiau rankraščiais yra išlikęs Sarbievijaus skaityto teologijos kurso konspektas⁵, kuris, tikriausiai, ir sudarė Sarbievijaus parengto teologinio veikalo pagrindą. Teologijos paskaitų rankraštį tyrinėję mokslininkai konsta-

² Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Opera posthuma*, Varsaviae, 1769, p. 82: „Miror a tuis te ab amaenis Musarum campis ad obscura Philisophiae dumenta tractum, et vereor ne plerisque optimis vestrorum ingeniis aliquid detrimenti eveniat, quod studia ad quae nati sunt deserere jubeantur, sed tu ad omnia praeclara natus, ita Philosophiam tractabis, ut partam scribendo gloriam tuearis“. Laiško fragmento vertimą pateikia Eugenija Ulčinaite, „Sarbievijus Vilniaus universitete“, in: *Literatūra*, 1975, t. 17 (16), p. 63.

³ Nathanael Sottvell, *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, Romae, 1676, p. 600.

⁴ *Ibid.*, p. 600.

⁵ *In primam partem summae Theologiae divi Thomae Aquinatis Doctoris Angelici. In Accademia Vlnensi sub professore Pre Matthia Casimiro Sarbiewski Anno 1631 hora pomeridiana. Commentaries in Reliquam Primam D. Thomae Aquinatis Summae Theologiae A. questione L. partem de Angelis. In Accademia Vlnensi [...] sub professore Rndo Pre Matthia Casimiro Sarbiewski anno 1632 horis Matutinis* (sign. VUB RS F3-2037).

tuoja, kad Sarbievijus gerai išmanė pagrindinį to laikotarpio klausimą – Dievo ir Švč. Trejybės santykio problemą, buvo susipažinęs su visa naujausia medžiaga minėta tema, tačiau pats Sarbievijus šią problemą aiškino tradiciškai ir neoriginaliai⁶. 1636 m. poetui buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. Sarbievijaus stropumas buvo įvertintas, tačiau jau amžininkai suprato, kad nei filosofijos, nei teologijos dėstymas nėra tikrasis jo pašaukimas. Tą faktą dar kartą patvirtina Krokuvos kolegijos rektoriaus Pšemyslavo Rudnickio (Przemysław Rudnicki) 1633 m. rašyto laiško generolui Mucijui Viteleskui eilutės: „Tėvas Sarbievijus Lietuvos provincijoje labiau išaukštins (Jėzaus) Draugiją savo eilėmis negu filosofiniais darbais, nors ir šioje srityje pasižymi“⁷.

Neišsiskyręs novatoriškumu nei filosofijos, nei teologijos⁸ srityse, Sarbievijus buvo puikus retorikos ir poetikos žinovas. Retorika ir poetika buvo tas objektas, kuriuo jis nepaliaujamai domėjosi, analizavo, apibendrinio, papildė naujais, savais pastebėjimais ir apibrėžimais, pranokusiais literatūros mokslo rėmus ir vėliau imtais vartoti įvairių Baroko meno šakų ypatumams bei epochos dvasiai nusakyti. Didžiau-

⁶ Józef Zdanowicz, *Sarbiewski na tle kontrowersyj teologicznych swojego wieku*: dysertacja doktorska, Wilno, 1932.

⁷ Jan Okoń, *Dramat i teatr szkolny*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, p. 280.

⁸ Beje, Sarbievijaus mokslinės veiklos ir poezijos tyrinėtojai Jacekas Bolewskis SJ ir Pawełas Kapusta SJ mano, kad reikėtų ne priešinti poetinę ir teologinę Sarbievijaus veiklą, bet ieškoti jų vienovės, kuri atsispindi *De perfecta poesi* ir *Dii Gentium* veikaluose, o universaliausia teologijos ir kosminės antropologijos interpretavimo formulė Sarbievijaus poetikoje yra iš *De acuto et arguto* atkėliavęs oksimoronas „taiki nesantaika ir netaiki santaika“, padėjusi Sarbievijui realizuoti Ignaco Lojolos reikalavimą: „Surask Dievą visame kame“, žr.: Jacek Bolewski SJ, „*Nascitur una... concors discordia*. Aspekty teologiczne twórczości Sarbiewskiego“, in: *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ*, Warszawa: Bobolanum, 1995, p. 87–111; Jacek Bolewski SJ, Paweł Kapusta SJ, „M. C. Sarbiewski’s Fabular theology“, in: *Mathias Casimirus Sarbievius in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae=Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 137–154.

sio dėmesio tiek iš amžininkų, tiek iš vėlesnių XVII–XVIII a. poetikos ir retorikos dėstytojų bei teoretikų sulaukė viena Sarbievijaus poetikos ir retorikos⁹ kurso dalis *De acuto et arguto*, kuri, jam gyvam esant, taip ir liko neišspausdinta.

Kaip žinoma, dabar Sarbievijaus teorinius darbus įprasta vadinti *Praecepta poetica*. Atskiros kurso dalys, likę rankraščiais, buvo užrašytos, tikriausiai pačiam Sarbievijui diktuojant, jo mokinių. *Praecepta poetica* sudaro penkios dalys. Pirmiausia buvo parašyta *De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis* (*Viena knyga apie aštrų ir šmaikštų stilių, arba Seneka ir Marcialis*), vėliau atsirado ir kitos dalys: *Characteres lyrici seu Horatius et Pindarus* (*Lyrikos bruožai, arba Horacijus ir Pindaras*), *De virtutibus et vitiis carminis elegiaci seu Ovidius* (*Apie eleginės poezijos teigiamybės ir ydas, arba Ovidijus*), *De figuris sententiarum* (*Apie minties figūras*) ir pati didžiausia *De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus* (*Apie tobuląją poeziją, arba Vergilijus ir Homeras*). Sarbievijaus *Praecepta poetica* literatūros tyrinėtojai rimčiau domėtis pradėjo XX a., kada šis veikalas buvo išverstas į lenkų kalbą ir pagaliau publikuotas¹⁰.

Jau neabejojama, kad Sarbievijaus *De acuto et arguto* turėjo įtakos didžiųjų Baroko teoretikų darbams ir vėlesniems poetikos mokslo

⁹ XVI a. pab.–XVII a. pr., būtent Baroko epochoje, skiriamieji poetikos ir retorikos mokslų bruožai beveik išnyko, problematika labai supanašėjo, kartais šie kursai buvo net neišskiriami į atskiras dalis, dažniausiai juos dėstė tas pats profesorius. Sarbievijus, kaip ir dauguma jo amžininkų, taip pat beveik suplaka retoriką ir poetiką. Apie tai žr.: Władysław Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. III: *Estetyka nowożytna*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 1967, p. 199; Marcelinas Ročka, „Apie Sarbievijaus poetiką“, in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Vilnius, 1971, p. 16; Alicja Kuczyńska, *Człowiek i świat: Wątki antropologiczne w poetykach Renesansu włoskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, p. 11.

¹⁰ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer=De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus*, przeł. i oprac. Stanisław Skimina, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1954; Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Wykłady poetyki (Praecepta poetica)*, przeł. i oprac. Stanisław Skimina, Wrocław-Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1958.

veikalams¹¹, kad traktatas buvo labai populiarus ir rankraščiais plito po Europos mokymo įstaigas. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti XVII–XVIII a. rankraštinius poetikos ir retorikos kursus, nustatyti, kaip ir kuriose šių mokslų dalyse atsiranda Sarbievijaus suformuluota aštraus ir šmaikštaus stiliaus teorija, kaip ji buvo suprantama, aiškinama ir interpretuojama.

XVII A. POETIKŲ IR RETORIKŲ PROBLEMATIKA

Humanistinė mokymo sistema skyrė didžiulį dėmesį poetikos mokslui ir teoriniam žodžio meno aspektui – retorikai. XVI a. poetikos ir retorikos veikaluose analizuojama daugybė klausimų: kokie yra kūrybos akto šaltiniai, poeto asmenybės svarba, kūrėjo estetinės nuostatos, imitacija, poezijos tikslai, lotynų kalbos gryninimas (*puritas*) ir jos normų nustatymas, profesinių kalbų ypatybės ir jų santykis su stilistinėmis normomis, tiesos ir melo santykis kūrinyje, realizmas ir imaginalija, realizmas ir formalizmas¹², ir pan.

Tačiau norėtūsi konstatuoti, kad vis dėlto XVI a. retorikų ir poetikų teorinę mintį maitina dvi pagrindinės idėjos. Viena iš jų – kaip į literatūrą integruoti antikinį paveldą. Šią problemą išsprendė Antonijus Posevinas (Antonio Possevino, 1534–1611). Didžiausią ir svarbiausią vaidmenį jėzuitų mokymo sistemoje suvaidino jo veikalas *Bibliotheca selecta de ratione studiorum*, išleistas net tris kartus (Roma, 1593; Venecija, 1603; Kelnas, 1607). Tokio išskirtinio dėmesio šis

¹¹ Apie tai daug rašę lenkų tyrinėtojai: Teresa Michałowska, Krystyna Stawecka, Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, Jadwiga Sokołowska, Aleksandras Wojciechas Mikołajczakas ir kiti.

¹² Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, *Zarys dziejów poetyki: (Od starożytności do końca XVII w.)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985, p. 521; Teresa Michałowska, „Źródła staropolskiej wiedzy o poezji“, in: *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1999, p. 24–32; Maria Cytowska, „Źródła staropolskiej wiedzy retorycznej“, in: *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce*, p. 59–65.

veikalas sulaukė todėl, kad būtent jis geriausiai atspindėjo Tridento Bažnyčios Susirinkimo (1545–1563) nuostatą dėl alegorinės antikinės literatūros ir meno interpretavimo metodikos. Posevino knyga yra tarsi bibliografinis žinynas ir vadovas po Antikos pasaulį, joje puikiai suformuluoti praktiniai Antikos autorių alegorinės interpretacijos metodai. Posevino veikalas tapo svarbiu jėzuitų *Ratio studiorum* nuostatų papildymu, nurodančiu, kaip mokytojas, laikydamasis tų nuostatų, vadovaudamasis pamaldumu (*pietas*) ir atmindamas kontrreformacijos tikslus, turėtų juos pritaikyti praktikoje¹³. Pats Posevinas su jėzuitams būdingu kuklumu dedikacijoje karaliui Zigmantui III išreiškia viltį, kad šis veikalas pasitarnaus visiems, besidomintiems mokslais Lenkijoje, Lietuvoje ir Rusijoje. *Bibliotheca selecta* yra didelės apimties kūrinys, kurį sudaro 18 knygų, išleistų dviem tomis. Poezijos teorijos požiūriu įdomiausia yra XVII knyga *Tractatio de Poesi et Pictura ethnica, humana et fabulosa collata cum vera, honesta et sacra (Apie poeziją ir dailę. Pagoniškos, pasaulietinės, mitinės [poezijos ir dailės] sugretinimas su tikra, garbinga ir šventa)*, kurioje aiškinama, kaip sujungti vaizdą, žodį ir simbolį į vieną alegorinį kūrinį, kaip imituojant antikinius autorius kurti krikščionišką poeziją¹⁴. Posevinas tvirtino, kad poezijos ir meno tikslas yra padaryti žmogų religingesnį, besilaikantį bažnytinių moralės normų. Remdamasis šia nuostata, jis padalino visus meno ir poezijos kūrinius į dvi grupes: į moralines normas atitinkančius ir jų neatitinkančius, vedančius į nuodėmę. Laikantis tokios kūrinių skirstymo sistemos, beveik visi Antikos autorių veikalai atsidūrė antroje grupėje. Bet Posevinas pasiūlė būdą, kaip skaityti tokius Antikos autorius: reikėtų eliminuoti

¹³ Tadeusz Bierkowski, „*Bibliotheca selecta de ratione studiorum* Possevina jako teoretyczny fundament kultury kontrreformacji“, in: *Wiek XVII. Kontrreformacja. Barok: Prace z historii kultury, (Studia staropolskie, t. 29)*, pod red. Janusza Pelca, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, p. 291–294.

¹⁴ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaiša, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 248.

iš kūrinio erotinius fragmentus, vietoj pagoniško romėnų vartoto *dii* rašyti krikščionišką atitikmenį *Deus*, o mitologija paremtus kūrinius aiškinti alegoriškai. Be to, leidžiant Antikos kūrinius, prie jų turėtų būti pridėdamos religinio turinio įžangos (*sanctissima prolegomena*) ir komentarai, alegoriškai aiškinantys tekstus. Kai kuriuos Antikos autorių tekstus Posevinas siūlė skaityti ne ištaisai, bet paliekant tik geriausius jų fragmentus ar sentencijas bei perimti Antikos autorių eilėdaros sistemą, žodyną ir topiką¹⁵. Tokių principų, kokius suformulavo Posevinas, skaitant ir aiškinant Antikos autorių tekstus buvo laikomasi visose jėzuitų mokymo įstaigose. Tad ir Sarbievijus buvo ugdytas Posevino suformuluotų principų dvasia, vėliau atspindėjusia alegoriniame Antikos kūrinių aiškinime, kurį Sarbievijus pateikia poetikos *De perfecta poesi* dalyje.

Kita XVI a. poetikos ir retorikos mokslo veikaluose vyraujanti tema, dėl kurios prasidėjo ilgos ir karštos diskusijos tarp garsiausių Renesanso humanistų, buvo imitacijos (*imitatio*), arba sekimo Ciceronu klausimas. Nors Renesanso epochoje Ciceronas buvo laikomas neginčijamu autoritetu, tačiau XVI a. atsirado ir kitokių nuomonių. Garsiausi humanistai įsijungė į diskusiją dėl Cicerono stiliaus imitavimo, kuri gerokai pranoksta retorikos mokslo problematiką ir atspindi visos to meto kultūros situaciją. Visi diskusijų dėl Cicerono dalyviai (Giovanni Pico della Mirandola ir Hermolaus Barbaro, Angelo Poliziano ir Paulo Cortese, Gianfrancesco Pico della Mirandola ir Pietro Bembo) turėjo tą patį tikslą – sujungti filosofiją su humanistinės iškalbos būdais (*modus oratorius*), dėti pastangas, kad tai taptų atsvara Viduramžių *modus scholasticus*¹⁶, tačiau bendro sutarimo taip ir nebuvo pasiekta. Išskirtinę poziciją humanistų diskusijose užėmė Erazmas Roterdamietis, įžvelgęs, kad sekimo Ciceronu problema siejasi su visos Europos kultūrine situacija, siekiu suderinti etinius ir moralinius Antikos principus su krikščioniškos moralės

¹⁵ Tadeusz Bieńkowski, *op. cit.*, p. 303–305.

¹⁶ Maria Cytowska, *op. cit.*, p. 62–63.

doktrina¹⁷. Veikale *Ciceronianus, sive de optimo genere dicendi* (1528) Erazmas pasisakė prieš formalų ciceronizmą. Jis tvirtino, kad neverta ir beprasmiška visur vergiškai sekti Cicerono pavyzdžiu, nes garsiausio romėnų oratoriaus talentas sunkiai pasiduoda imitacijai, o akilai kopijuojamas jis išsigimsta. Erazmas Roterdamietis ne tik svarstė dėl sekimo ar nesekimo Ciceronu, bet ir aptarė platesnius su tuo susijusius individualaus stiliaus, pasirinkimo, mokyklinės erudicijos, skonio, tradicijos ir originalumo klausimus¹⁸. Erazmo nuomone, literatūroje išlieka tie, kurie akilai neseka tam tikru pavyzdžiu, bet ieško individualių išraiškos priemonių. Būtent todėl Erazmas siūlė ne paraidinę Cicerono imitaciją, o tai, kas sudarė Cicerono genijų: individualumą ir laisvę perimant savo laiko idėjas. Erazmo įsitikinimu, tik savas, originalus, individualus stilius yra žmogaus mentaliteto išraiška, jo negalima laužyti kopijuojant svetimas mintis ir išraiškos priemones. Mokyklose, anot Erazmo, Cicerono stilius turėtų būti tik vienas iš daugelio imitacijos pavyzdžių: svarbiausias, bet ne vienintelis. Juk romėnų literatūrą sudaro įvairūs daugiau ar mažiau žinomi autoriai ir visais jais gali būti sekama, iš visų mokomasi, jei jie pasirenkami kaip pavyzdžiai.

Erazmo Roterdamičio veikalas neišsprendė sekimo Ciceronu problemos, ji dar ilgą laiką liko aktuali, o ciceronizmas perėjo įvairias fazes ir buvo įvairiai interpretuojamas. Tačiau akivaizdu, kad sekimo Ciceronu problema, išsišakojusi į įvairias *imitatio* transformacijas, iš diskusijų humanistų laiškuose buvo perkelta į mokslo sferą ir atsispindėjo XVI–XVII a. teoriniuose retorikos ir poetikos veikaluose, kėlė naujus klausimus. Po Erazmo daugelis to meto retorikos ir poetikos teoretikų bei šios disciplinos dėstytojų jautė būtinybę išsakyti savo požiūrį į minėtą problemą. Taip teoriniai sekimo Ciceronu svarstymai

¹⁷ Tadeusz Bińkowski, *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450–1750): Główne problemy i kierunki recepcji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976, p. 26.

¹⁸ Barbara Otwinowska, *Modele i style prozy w dyskusjach na przełomie XVI i XVII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967, p. 36–39.

pamažu pasiekė ir mokyklas. Nors jėzuitų *Ratio studiorum* griežtai nurodo: „stylus [...] ex uno fere Cicerone sumendus est“¹⁹, tačiau atsiranda ir kitokių nuomonių.

Poetikos teoretikai suformulavo tris pagrindinius imitacijos būdus (*modi imitandi*). Pirmasis, arba „paprastoji imitacija“, buvo pažodinis; antrasis, arba mimetinis, ieškojo žodinės raiškos ir vaizduojamų dalykų dermės; o trečiasis, vadinamas mišriu, išaugo susipynus ir susiliejus pirmiems dviem būdams. Imitacijos problema buvo viena sudėtingiausių, daugialypė ir daugiasluoksni, nuolatinių svarstymų ir ginčų objektas²⁰, tačiau dauguma XVI a. poetikos mokslo teoretikų laikosi tos nuostatos, kad imitacija vis dėlto turėtų būti imituojamo kūrinio pagrindinės minties išraiška, kitoks, aktualesnis svarbiausių kūrinyje vaizduojamų dalykų pakartojimas ir atvaizdavimas, daugiau varžymasis su pasirinktu autoriumi nei sekimas juo. Imituojant būtina laikytis dviejų pagrindinių taisyklių: suprasti bei išanalizuoti autorių, kuriuo norima sekti, ir bandyti parašyti kažką panašaus į pasirinktą kūrinį aklaui nesekant juo, o bandant imituoti jame paslėptą išmintį. Imituodamas kokį nors autorių ar kūrinį, poetas tarsi pereina tris gyvenimo ir kūrybos tarpsnius: iš pradžių išgyvenama vaikystė, tada imitacija būna *insipiens seu puerilis*, t. y. pažodinė, vėliau ateina jaunystė ir imitacija tampa *crecens*, t. y. jau atrandamas savas požiūris į imituojamus dalykus, o galiausiai, atėjus brandai, ji tampa *adultus*, kai išsirenkama, kuo sekti geriausia²¹.

XVII a. retorikose aiškinant imitaciją vyrauja dvi kryptys: vieni laikosi Cicerono stiliaus, o kiti bando įteisinti anticiceronizmą.

Anticiceronišką stovyklą teoriniu ir praktiniu aspektu ypač sustiprino ir pagrindė belgų humanistas Justas Lipsijus (1547–1606). Veikale *Quaestiones epistolicae* (1577) jis išdėstė kritišką požiūrį į Cice-

¹⁹ *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu, Romae, 1606, p. 123.*

²⁰ Imitacijos raidą ir problematiką detaliai analizuoja Barbara Otwinowska, „Imitacja“, in: *Problemy literatury staropolskiej*, Wrocław, 1973, p. 381–458.

²¹ Eugenija Ulčinaitė, „Sarbiewski w retorykach XVII–XVIII w. na Litwie. Sprawa imitacji“, in: *Oświecenie: Kultura – myśl*, (Prace historycznoliterackie, t. 17), pod red. Juliana Platza, Gdańsk, 1995, p. 200.

rono stilių ir orientavosi į „sidabro amžiaus“ romėnų autorius: Seneką, Tacitą, Livijų. Lipsijus buvo įsitikinęs, kad kiekvienas rašantysis turi surasti savo individualų stilių, nes būtent jis ir yra kiekvieno žmogaus mentaliteto kalbinė išraiška. Todėl belgų humanistas propagavo naują, kitokį nei Cicerono, stilių, kurio esmę sudarė: glaustumas, ne-lygus, kapotas ritmas, akuminai (subtilios mintys, kurios sudarydavo intelektualinę antitezę, išprovokuojančią skaitytoją mąstyti) ir metaforos. Šiam stiliui taip pat būdingas sentenciškumas, mozaikiškumas, pasireiškiantis įsimintų ar užsirašytų citatų, patarlių, priešodžių ir formulių laisvu perpasakojimu bei interpretacija. Dėl šių stiliaus ypatybių Lipsijus laikomas ispanų konceptistų pirmtaku, – pirmuoju, naudojusiu naują stilių praktikoje, gyvenime, teorijoje²².

Tad imitacijos problema, prasidėjusi nuo karštų ir ilgų diskusijų dėl sekimo Ciceronu, vėliau peraugo į naujų imitacijos pavyzdžių paiešką ir sąlygojo naujo, t. y. barokinio stiliaus literatūroje atsiradimą. XVII a. retorikos kursuose greta kitų stiliaus rūšių buvo imtas analizuoti bei komentuoti ir naujasis stilius. Jo nebuvo bandoma smerkti ar drausti, norėta tik nurodyti šio stiliaus privalumus ir trūkumus.

Lipsijaus Europoje pradėta naujo rašymo tradicija davė literatūrai visai kitokio tipo kūrėjų. Naujuoju, panašiu į Lipsijaus stilių, buvo rašomi prozos kūriniai: filosofiniai traktatai, esė, laišakai, tačiau labiausiai jis prigijo, atsiskleidė, suklestėjo poezijoje, ypač epigramoje ir kituose smulkiuosiuose žanruose: elegijoje, epigrafe, epitafijoje, apoftegmoje, emblemoje ir pan.

Žymiausių XVI a. poetikų ir retorikų problematika formavo ir Sarbėvijaus požiūrį į poetikos teoriją bei apskritai grožinę kūrybą. Tai buvo tvirtas teorinis pagrindas, į kurį remdamasis Sarbėvijus teoretikas galėjo nueiti gerokai toliau, apmąstydamas, apibrėždamas, naujai ir originaliai aiškindamas poetikos mokslo klausimus.

²² Barbara Otwinowska, *Modele i style prozy w dyskusjach na przełomie XVI i XVII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967, p. 72–77.

XVI a. pab.–XVII a. kaip meno ir literatūros stilius suklestėjo barokas. Jis reiškėsi visose Europos šalyse²³, o baroko poetika buvo suformuluota XVII a. Italijoje ir Ispanijoje. Iškilus garsiems Italijos ir Ispanijos poetams (Marino, Gongorai), XVII a. retorikos ir poetikos mokslo teoretikai pirmiausia bandė apibrėžti naująjį stilių, kuriuo rašoma literatūra sulaukė ne tik didelio susidomėjimo ir populiarumo, bet taip pat ir priekaištų bei diskusijų. Reikia pažymėti, kad šis naujas barokinis, arba manieristinis, stilius nėra vientisas, bet skyla į kelias panašias „konceptines“²⁴ atmainas (Italijoje marinizmas, Ispanijoje gongorizmas arba kultizmas ir konceptizmas, Prancūzijoje preciozinė literatūra – *préciosité*, Anglijoje eufuizmas, Lietuvos lotyniškoje literatūroje labiausiai prigijo konceptizmas), tačiau šį stilių vienija, tarsi jo atpažinimo ženklas ar kodas yra keli pagrindiniai dalykai: nuostabos sukėlimas, mįslės užminimas, metaforiškas kalbėjimas ir gausus konceptų vartojimas. Būtent konceptas (lot. *conceptus*, *acumen*, it. *conchetto*, angl. *conceit*, vok. *Scharffsinn*) tampa vienu svarbiausių baroko poezijos bruožų, tad XVII a. retorikose ir poetikose atsiranda naujas reiškinys – koncepto teorija. Nors koncepto terminas yra daugiaprasmiškas ir daugiasluoksniškas²⁵, bet jo pagrindiniais bruožais laikomi šie: trumpi, kapoti sakiniai, sentenciškos mintys, subtilūs, šmaikštūs posakiai, bejungtukiai sakiniai, polinkis į antitezės ir metaforas.

²³ Pené Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven: Yale University Press, 1963, p. 93–94.

²⁴ Alojzy Sajkowski, *Barok*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1972, p. 24.

²⁵ Apie koncepto atsiradimą ir šio termino modifikacijas žr.: Elżbieta Sarnowska-Temierusz, *Przeszłość poetyki: Od Platona do Giambattisty Vica*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1995, p. 439–444; Dorota Gostyńska, *Retoryka iluzji: Koncept w poezji barokowej*, Warszawa: IBL PAN, 1991, p. 11–18. Svarbu atkreipti dėmesį, kad šalia koncepto temino buvo vartojami ir jo sinonimai (pranc. *bel esprit*, it. *vivezza*, *spirito*, angl. *wit*), konceptas taip pat siejamas su kitais, iš lotynų kalbos išvestais terminais: *acumen* (*acutum*), *argutia* (*argutum*), *conclusio*, *sententia*, *ratio*. XVII a. *acumen* ir *argutia* kartu su *ingenium* vartoti daug dažniau nei konceptas.

Taigi viena pagrindinių XVII a. teorinių retorikos ir poetikos veikalų problemų tapo siekis ir būtinybė apibrėžti to meto literatūroje atsirandantį naują stilių, vėliau pavadintą barokiniu, manieristiniu, konceptiniu stiliumi. Sarbievijaus traktatas *De acuto et arguto* įsijungia į tuo metu Europoje populiarią diskusiją dėl koncepto sampratos ir yra skirtas būtent šiai problemai analizuoti bei aptarti.

SARBIEVIJAUS *DE ACUTO ET ARGUTO*
NOVATORIŠKUMAS XVII A.
POETIKŲ KONTEKSTE

Iš penkių Sarbievijaus poetikos dalių būtent ši – *De acuto et arguto* – labiausiai atitiko laiko dvasią, prisidėjo prie visoje Europoje vykusios filologinės-literatūrinės, apskritai – kultūrinės-estetinės diskusijos. Jis davė aptakią ir imlią ne tik barokinio stiliaus, bet ir kitų meno šakų bei pačią Baroko epochos dvasią atitinkančią formuluotę, kuri leidžia Sarbievijaus veikalą priskirti prie garsiausių XVII a. barokinį konceptą aiškinančių veikalų²⁶.

De acuto et arguto apmatais tapo 1617–1618 m. Kražių ir 1619–1620 m. Polocko jėzuitų kolegijos studentams Sarbievijaus skaitytas retorikos paskaitų kursas. Šiai temai jaunas Sarbievijus skyrė išskirtinį dėmesį. Traktatą jis taisė ir tobulino studijuodamas Romoje (1622–1625), 1623 m. perskaitė jį Romos retorikos mokykloje: „išdėsčiau Romoje retorikos mokytojams, kai rugpjūčio ir rugsėjo mėnesį retorikos mokyklos durys kasdien buvo atviros gausiems klausytojams, be to, labai mokytiems žmonėms“²⁷, o užbaigė tik grįžęs

²⁶ Krystyna Stavecka, *Maciej Kazimierz Sarbiewski prozaik i poeta*, Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989, p. 107; Marcelinas Ročka, „Apie Sarbievijaus poetiką“, in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Vilnius, 1971, p. 41; Eugenija Ulčinitė, „Sarbievijus ir Seneka: stoikų filosofija ir mąstymo paradoksai“, in: *Literatūra*, 1998, t. 3 (38), p. 41.

²⁷ „Romae Romanis rhetoribus in quotidiana hominum, praeterea doctissimorum, frequentia apertis, ut fit, per Augustum perque Septembrem rhetoricae

ir dar kartą paskirtas dėstyti Polocko kolegijoje 1626–1627 m. Taigi šios problemos tyrimui Sarbievijus paskyrė beveik dešimt metų, be to, kelis kartus tekstą iš esmės perrašė ir pats galutinai suredagavo²⁸. Svarbu ir tai, kad kitos poetikos dalys buvo parašytos studentams, o šios paskutinė redakcija skirta mokslininkams.

De acuto et arguto įžangoje Sarbievijus nurodo priežastis, priverčiusias jį dar kartą peržiūrėti, permąstyti ir pataisyti pirmąją darbo versiją. Pirmoji autoriaus minima priežastis yra ta, kad per keletą metų pasikeitė jo paties požiūris į aštraus ir šmaikštaus stiliaus problemą: „tiesiogiai arba laiškais sulyginęs savo mintis su Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos mokslininkų nuomonėmis, dar rūpestingiau visa tai pergalvojau“²⁹. Kaip antroji priežastis nurodoma tai, kad jo darbas buvo neteisingai suprastas ir interpretuotas: „norėjau atgauti teises į savo paties kūrinį, kurį, man nesant, kai kurie, nerūpestingai ir netiksliai užsirašę, skelbė savo klausytojams“³⁰.

Traktatas *De acuto et arguto* skirtas pamatinių literatūrinio konceptizmo terminų *acutum* ir *argutum* analizei bei apibrėžimui. Šis traktatas atsirado kaip tik tada, kai nauju ir madingu stiliumi jau buvo gausiai rašoma, bet nei nacionalinėse kalbose, nei universaliojoje lotynų kalboje nebuvo nusistovėjusių sąvokų ir terminų tam stiliui apibrėžti³¹. Tad Sarbievijaus ambicijos buvo išskirtinai mokslinės: autorius siekė teoriškai aptarti aštraus ir šmaikštaus stiliaus bruožus, atskleisti, kas lemia jo emocinį bei estetinį poveikį, nurodyti būdus,

scholae ianuis praelegi“. Lotyniškas tekstas cituojamas iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, „De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis“, in: idem, *Wykłady Poetyki (Praecepta poetica)*, p. 1. Čia ir toliau šio veikalio lietuviškas vertimas Onos Daukšienės ir Eugenijos Ulčinaitės.

²⁸ Marcelinas Ročka, *op. cit.*, p. 41.

²⁹ „[...] re familiarissime, vel per epistolas, cum doctissimis Italiae, Galliae Germaniaeque viris collata accuratius mecum examinavi“ (p. 1).

³⁰ „[...] ut rem laboris mei in hereditatem iuris assererem mei, quam sibi nonnulli per absentiam meam prave laeveque ascriptam ad auditores evulgarant suos“ (p. 1).

³¹ Barbara Otwinowska, „*Concors discordia* Sarbiewskiego w teorii konceptyzmu“, in: *Pamiętnik literacki*, z. 59/3, Wrocław, 1968, p. 82.

kaip išmokti tuo stiliumi rašyti ir kalbėti. Tokią darbo paskirtį rodo ir pilnas veikalų pavadinimas: *Viena knyga apie aštrų ir šmaikštų stilių, arba Seneka ir Marcialis. Apie epigramas, iškalbos puošmenas, šmaikščius laiškus labui visų, kurie turi noro aštriai rašyti ir kalbėti*³². Žinoma, ši tema nebuvo nauja literatūros teorijoje, ji domino daugelį to meto mokslininkų. Pradžią jai davė XVI a. pab.–XVII a. pr. vykusios ciceroniškojo stiliaus šalininkų ir priešininkų diskusijos, vėliau apie ją buvo užsiminta Lipsijaus (*Variae lectiones*, 1569, *Quaestiones epistolicae*, 1577), o išsamiausiai aptarta Mikalojaus Kausino (*De eloquentia sacra et humana*, 1619, 1621) veikaluose. Tačiau nė vienam teoretikui dar nebuvo pavykę tiksliai apibrėžti jau kurį laiką literatūroje egzistuojančio aštraus stiliaus.

Prieš pradėdamas rašyti Sarbievijus atliko didžiulį tiriamąjį darbą. Jis susirašinėjo ir tarėsi su žymiaisiais to meto Europos mokslininkais, retorikos profesoriais ir poetais: Dionizu Petavijumi (Dionysius Petavius, Denys Petau, 1583–1652), Motiejumi Raderiu (Matthaeus Rader, Raderus, 1561–1634), Jokūbu Bidermanu (Jacobus Bidermanus, Jacob Bidermann, 1578–1639), Bernardu Bauhuzijumi (Bernardus Bauhusius, Bauhuis, van Bauhuysen, 1575–1619), Famijanų Strada (Famianus Strada, 1572–1649), Jonu Seranu (Ioannes Serannus, Jean de Sernes, 1548–1598), Aleksandru Donatu (Alesandro Donatus, Donati, 1584–1640), Jeronimu Petručiu (Hieronymus Petrucci, m. 1669), Pranciškumi Gvinidžiu (Franciscus Guinisius, Francesco Guiniggi, 1588–1653), Mikalojumi Kausinu (Nicolaus Caussin, Nicolas Caussin, 1583–1651), Hermanu Hugu (Hermannus Hugo, Herman Hugo, 1588–1629). Taigi Sarbievijus pirmiausiai surinko duomenis, kaip ir kokios sąvokos vartojamos kalbant apie *acutum* ir *argutum*, ir išskyrė penkias skirtingas nuomones, kaip apibrėžiamas šis stilius. Pirmoji, Sarbievijaus manymu, yra paprasčiausia ir dažniausia

³² „De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis, ubi de epigrammatis, de coloribus declamatoriis, de epistolis argutis omnibus bono, quibus studium est acute et scribere, et loqui“.

pateikiama: „aštri esanti patraukliai pasakyta sentencija, arba gnomā“³³. Antrąją nuomonę pateikęs prancūzų mokslininkas Petavijus: „aštriais vadinami retai vartojami ir nelaukti pasakymai, glaudžiai susiję su tuo dalyku, apie kurį kalbama“³⁴; trečioji vokiečių retorikos profesoriaus Raderio nuomonė: „aštrus esąs posakis, kuriame yra kokia nors šmaikšti ir reta metafora arba alegorija, ar hiperbolė, arba panašumas, ar palyginimas su didesniais, mažesniais bei vienodais dalykais“³⁵; kaip ketvirtoji nuomonė pateikta vokiečių poeto Bidermano formuluotė: „aštrumą lemia didesnių, mažesnių ar vienodų dalykų palyginimas“³⁶, o penktoji kadaise buvusi paties Sarbievijaus: „aštrus yra koks nors sofizmas, arba klaidingas argumentavimas, kai koku nors sofistiniu gudravimu apdumiamos skaitytojo akys ir jis maloniai verčiamas priartinti išvadai, visiškai arba iš dalies klaidingai“³⁷. Iš visų pateiktų nuomonių išryškėja keli to meto koncepto supratimo lygmenys. Vienokia yra retorinė koncepto formuluotė, nurodanti, kad konceptas – tai graži sentencija arba reta ir išradinga stilistinė figūra. Kitokia – dialektinė, pagal kurią konceptas atsiranda tada, kai lyginami arba patys dalykai pagal jų dydį, arba pasirinktos temos ir tikrovės atitikimas ar neatitikimas, ir pagaliau konceptas kaip vien apgaulingas sofizmas. Trečioji būtų psichologinė formuluotė, pagal kurią konceptas yra bet kokia staigmena, tai, ko niekaip nebuvo galima tikėtis ir laukti³⁸.

Remdamasis gausia Antikos literatūros medžiaga, atidžiai permąstęs susirašinėjant ir tiesiogiai bendraujant surinktas žinias, atsi-

³³ „Acutum esse sententiam, seu gnomam, suaviter prolatam“ (p. 1).

³⁴ „Id tale nominari, quod et praeter communem usum expectationemque sit, et cum re, qua de agitur, maxime coniunctum“ (p. 2).

³⁵ „Acutum esse, quod habeat argutam aliquam et raram metaphoram aut allegoriam vel hyperbolen, vel similitudinem aut comparationem maiorum, minorum et parium“ (p. 4).

³⁶ „Acutum esse comparationem maiorum, minorum et parium“ (p. 4).

³⁷ „Acutum esse sophisma quoddam, seu fallacem argumentationem, cum nimirum fallitur lector aliquo sophistico artificio suaviterque trahitur ad assensum conclusionis simpliciter falsae vel secundum aliquam partem“ (p. 5).

³⁸ Barbara Otwinowska, *op. cit.*, p. 86.

žvelgdamas į autoritetingų mokslininkų nuomones, bet nesutikdamas nė su vienu iš penkių jo sužinotų galimų aštraus ir šmaikštaus stiliaus apibrėžimų, Sarbievijus išdrįsta visus juos sukritikuoti kaip netikslus ir nepakankamai atspindinčius to stiliaus savybes. Nesibaimindamas kolegų kritikos jis pateikia naują savo paties suformuluotą apibrėžimą: „aštrus stilius yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną, kitaip tariant, posakio taiki nesantaika arba netaiki santaika“³⁹. Įspėdamas skaitytojus ir patikslindamas savo apibrėžimą, Sarbievijus pabrėžia, kad „ne pačios dvi priešingybės – nedarnumas ir darnumas – sudaro aštrų posakį, o greičiau tam tikra judviejų santaika“⁴⁰. Sarbievijus, pateikęs tokią naujo stiliaus formuluotę, reiškiasi ne tik kaip savarankiškas kritikas ir teoretikas, bet ir kaip naujų idėjų inspiratorius. Kaip žinoma, Sarbievijus ne pirmas sugalvojo antitezes „taiki nesantaika“ ir „netaiki santaika“. Jos buvo vartotos jau Antikos autorių⁴¹, tačiau „Sarbievijus suteikė joms visai naują filosofinę ir estetinę prasmę, susiedamas su literatūrine kūryba ir pateikdamas būdinga baroko epochai oksimorono forma“⁴². Sarbievijus nurodo tris būdus, kaip sukurti aštrų stilių, bet perspėja, kad „negalima į šiuos pavyzdžius vaikiškai įsikibti. Juk labai dažnai būna, kad prigimtį, gausiai apdovanotą gabumais ir pasižyminčią įgimtu išradingumu, aptemdo perdėtas sekimas taisyklėmis [...]. Todėl kartais gali būti pravartu aklai nesilaikyti jokių aštrumo kūrimo taisyklių“⁴³.

³⁹ „Acutum est oratio continens affinitatem dissentanei et consentanei, seu dicti concors discordia vel discors concordia“ (p. 5).

⁴⁰ „Non in ipsis duobus oppositis, dissentaneo et consentaneo, consistere acumen, sed potius in concordia quadam illorum“ (p. 11).

⁴¹ Stanisław Skimina, „Przedmowa“, in: Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Wykłady Poetyki (Praecepta poetica)*, p. XLI–XLII; Ona Daukšienė, „Discors concordia XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška“, in: *Literatūra*, 2006, t. 48 (7), p. 61; Marcelinas Ročka, *op. cit.*, p. 43.

⁴² Eugenija Ulčainaitė, „Koncepto teorija XVII a. retorikos moksle“, in: *Literatūra*, 1992, t. 34 (3), p. 15.

⁴³ „Illud maxime observandum est hisce praeceptis non pueriliter insistendum esse. Fit enim persaepe, ut natura suoapte ingenio fecunda et ex nativa vi ad inveniendum facillima nimia praeceptorum diligentia obruatur [...]. Quare proderit interdum nulla inveniendi acuminis praecepta consecrari“ (p. 14).

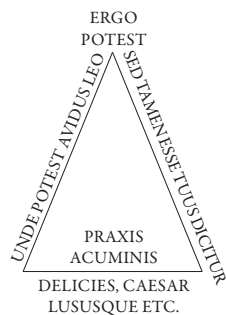
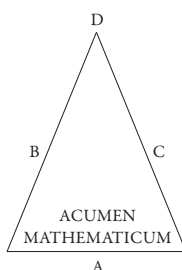
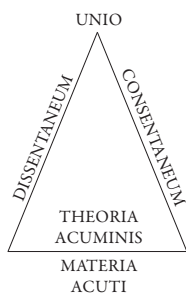
Savo aštraus stiliaus teoriją Sarbievijus vaizdžiai iliustruoja trikampio figūra. Kaip smailiajame trikampyje yra dvi priešingos kraštinės, kurios viename gale tolsta, o kitame susijungia, taip ir kalbos aštrumas turįs būti dviejų priešingų, bet turinčių bendrą pagrindą minčių sujungimas viename posakyje: „retorinį aštrumą būtinai sudaro iš pačios medžiagos, apie kurią eina kalba, išaugančių darnumo ir nedarnumo vienovė bei glaudus ryšys“⁴⁴. Tad koncepto esmę, Sarbievijaus manymu, sudaro sugebėjimas įžvelgti tame pačiame reiškinyje ir tai, kas yra universalu, ir tai, kas neatitinka įprastų normų, būdinga tik tam vienam reiškiniui.

Norėdamas atskleisti, kas sudaro aštraus stiliaus esmę, Sarbievijus kaip pavyzdį pateikia Marcialio epigramos pabaigą:

Unde potest avidus captae leo parcere praedae?

Sed tamen esse tuus dicitur: ergo potest⁴⁵.

(I, 14, 5–6)

Schema iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Wykłady Poetyki (Praecepta poetica)*, p. 6.

Epigramoje kalbama apie alkaną liūtą, kuris nesudrasko savo aukos. Taigi matematinio trikampio pagrindą sudaranti linija A yra aštraus stiliaus medžiaga (*materia acuti*). Trikampio kraštinė B išreiškia

⁴⁴ „Acutum rhetoricum consistet necessario in unione et affinitate dissentanei et consentanei pullulantis ex ipsa materia, de qua est oratio“ (p. 6).

⁴⁵ Aiškumo dėlei pateikiamas visos Marcialio epigramos vertimas iš: Marcus Valerius Martialis, *Epigramos*, vertė Aleksandra Teresė Veličkienė, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

nedarną (*dissentaneum*) – alkanas liūtas pasigaili aukos. Kita kraštinė C reiškia darną (*consentaneum*) – liūtas yra gailingos imperatoriaus žvėris. Abi trikampio kraštinės B ir C susiduria taške D, kuris jungia nedarnią ir darnią mintį (*unio*) – gailingos imperatoriaus liūtas ir pats yra gailingas, todėl gali nesudraskyti aukos⁴⁶. Taip pasiekama nedarnos ir darnos vienybė.

Kitaip Sarbievijus apibrėžia antrą naujojo stiliaus savybę – šmaikštumą, skirdamas jam tik pagalbinę ornamentinę funkciją. Šmaikštumas atsiranda tada, kai kalbančiojo ar rašančiojo „žodžiuose esama tam tikro sąmojo ir smagumo arba kokio nors ausiai malonaus patrauklumo, pasiekto ar tinkamai parinkus žodžius bei figūras, ar dėl paties skambesio bei tam tikro malonaus skiemenų sugretinimo. Tad šmaikštumas toli gražu nėra pats aštrumas, o tik aštraus posakio papuošalas ir tarsi koks drabužis“⁴⁷. Sarbievijus nurodo net trylika būdų, kaip galima sukurti šmaikštumą.

Sarbievijus aptaria ir aštraus bei šmaikštaus stiliaus estetinį poveikį, kuris turi kelti skaitytojui ar klausytojui nuostabą ir pasitenkinimą⁴⁸. Nuostaba dažniausiai kylanti iš nedarnos, o pasitenkinimas – iš darnos. Tačiau visiškas estetiškas pasitenkinimas patiriamas tik tada, kai tie du priešaringi darnos ir nedarnos elementai susijungia viename posakyje. Aiškindamas aštraus ir šmaikštaus stiliaus sukūrimo būdus,

Matėme mes žaidimus ir linksmus kvailiojimus liūtu,
Cezari. Betgi stebėt štai arenoj gali,
Kai dantimis švelniais keliskart pagautas zuikelis
Sprunka linksmi, o po to šoka vėl liūto gerklėn.
Argi pagaili aukos, ją pagavęs, liūtas žiaurusis?
Sako, tas liūtas yra tavo. Ir gali todėl! (I, 14)

⁴⁶ Maciej Kazimierz Sarbiewski, „De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialius“, p. 6–9.

⁴⁷ „Verba [...] in se habeant quandam festivitatem vel leporem, seu quoddam iucundum auribus lenocinium, vel ex delectu verborum, vel ex figuris, vel ex ipso sono at allapsu quoddam syllabarum dulci ipsaque cogitata et exquisita oeconomia dictionum, argutia dici potest. Atque ita non ipsum omnino argutia acumen erit, sed ornamentum et quaedam quasi vestis acuminis“ (p. 15).

⁴⁸ „Effectus ergo et proprietas acuti est admirationem cum delectatione parere in animo audientis“ (p. 7).

Sarbievijus dažniausiai remiasi Antikos ir garsiausių savo epochos poetų kūriniais, ypač epigramomis. Tačiau Sarbievijus nekuria vieno literatūrinio žanro teorijos. Šis stilius, anot Sarbievijaus, gali būti pritaikytas visai kalbinei veiklai, jis gali būti naudojamas ir poezijoje, ir prozoje: prakalbose, deklamacijose, dialoguose, dramose, elegijose, lyrinuose eilėraščiuose, satyrose, laiškuose, pasakėčiose, net šnekamojoje kalboje⁴⁹. Jo teorija apima ne tik literatūros kūrinius, bet išėina gerokai toliau už poetinės kūrybos rėmų, apima ir paraliteratūrinės formas.

Nors nebuvo išspausdintas, Sarbievijaus traktato *De acuto et arguto* rankraštis plito nuorašais po daugelį jėzuitų ir kitų vienuolių kolegijų, o poetikos ir retorikos kursų dėstytojai aiškindami koncepto problemą dažniausiai pateikdavo Sarbievijaus suformuluotą apibrėžimą. Tik XVIII a. daugumą tų rankraštinių tekstų surinko lenkų istorikas ir poetas, jėzuitas Adomas Naruševičius (Adam Naruszewicz, 1733–1796), tačiau jų neišleido⁵⁰.

SARBIEVIJAUS *DE ACUTO ET ARGUTO*
XVII–XVIII A. MOKYKLINIUOSE
RETORIKOS IR POETIKOS KURSUOSE

Viena svarbiausių XVII a. antrosios pusės poetikose ir retorikose analizuojamų problemų tampa koncepto teorija. Konceptas kaip terminas šiuose veikaluose vartojamas gana retai ir apibrėžiamas įvairiais junginiais (*dicti aut facti concors discordia, ratio ingeniosa et inexpectata*, skiriamas konceptas *in verbis et in sensu*⁵¹), bet labai

⁴⁹ Apie tai plačiau Sarbievijus kalba traktate *De perfecta poesi*: „Nam quod ad acumen attinet et argutum, [...] commune est orationi et cuilibet alteri operi rhetorico, ut clarius perspicias in tractatu *De acuto et arguto*, qui orationibus, contionibus, declamationibus, dialogis, interloquiis tragoediarum, comoediarum, dramatum, elegiis et lyricis, satirae praeterea et epigrammati nec non epistolis, apologis, Menippeis et ipsi demum familiari sermoni communis erit“ (lib. I, cap. IV).

⁵⁰ Gertruda Wichary, „Recepcja twórczości M.K. Sarbiewskiego w polskim oświeceniu“, in: *Pamiętnik literacki*, 1975, z. 66, p. 157.

⁵¹ Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, *op. cit.*, p. 446–447.

dažnai aiškinant koncepto teoriją remiamasi Sarbievijaus *De acuto et arguto* teiginiais ir jo suformuluotu aštraus stiliaus apibrėžimu.

Rankraštiniuose poetikos ir retorikos kursuose ypač gausu Sarbievijaus aštraus ir šmaikštaus stiliaus teorijos pažodinių nuorašų, ištraukų bei interpretacijų. Tad, nors ir neišspausdinta, Sarbievijaus aštraus ir šmaikštaus stiliaus teorija buvo plačiai paplitusi, žinoma ir dėstoma XVII–XVIII a. Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir Ukrainos mokyklose⁵².

Straipsnio autorė tyrė XVII–XVIII a. rankraščius, saugomus Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje. Nemaža šių rankraščių dalis jau yra sulaukusi literatūrologų dėmesio. Jų medžiaga savo tyrinėjimus apie mažuosius literatūros žanrus parėmė Eglė Patiejūnienė⁵³, apie panegirikas – Jakubas Niedźwiedźius⁵⁴. Nuodugniausiai kai kurių rankraščių medžiagą įvairiais aspektais yra tyrinėjusi Eugenija Ulčinaite⁵⁵. Tačiau detaliau vien koncepto teorijos aspektu šie rankraščiai dar netyrinėti, o kai kurių medžiaga šiame straipsnyje skelbiama pirmą kartą. Iš beveik šimto peržiūrėtų rankraščių poetikos ir retorikos kursų šiame darbe panaudota keturiasdešimtys labiausiai temą atspindinčių rankraščių medžiaga. Seniausias autorės tyrinėtas rankraštis datuojamas 1669 m., vėlyviausias – 1770 m. Būtent šiuo laikotarpiu poetikos ir retorikos kursuose daugiausiai buvo svarstyti, tyrinėti, aiškinti barokinio stiliaus bruožai ir su tuo glaudžiai susijusi koncepto teorija.

⁵² *Ibid.*, p. 447; Paulina Lewin, „Teoria akuminu w estetycznej świadomości wschodniej słowiańczyzny XVII–XVIII wieku a traktat Sarbiewskiego“, in: *Literatura staropolska i jej związki europejskie*, Wrocław, 1973, p. 309–323.

⁵³ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

⁵⁴ Jacob Niedźwiedź, *Nieśmiertelne teatru sławy: Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.

⁵⁵ Eugenija Ulčinaite, „Sarbiewski w retorykach XVII–XVIII w. na Litwie. Sprawa imitacji“, p. 189–201; idem, „Tradycja i nowatorstwo w wykładach retoryki w kolegiach jezuickich w XVII–XVIII w.“, in: *Jezuicka ars educandi: Prace ofiarowane księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1995, p. 243–252.

Tyrinėtų rankraščių geografija gana plati. XVII a. tai daugiausiai jėzuitų kolegijų mokykliniai poetikų ir retorikų kursai (skaityti Pinske, Vilniuje, Naugarduke, Kaune, Kražiuose, Gardine, Slanime, Kališe, Daugpilyje). XVIII a. šalia jėzuitų atsiranda ir kitų vienuolių (pajorų, bazilijonų, karmelitų, dominikonų, bernardinų) mokyklose skaityti kursai. Poetikos ir retorikos kursų medžiaga užrašyta dažniausiai mokyklų studentų, kurie kartais mini savo, tų kursų klausytojų, pavardes (Mattheus Casimirus Andruszkiewicz, Ioannes Vladislaus Pasciszewski), kartais nurodo, kokio profesoriaus paskaitas jie klausė ir konspektavo. Iš tuo metu gana žinomų poetikos ir retorikos profesorių paminėti Dominykas Rudnickis (Dominik Rudnicki), Jonas Skirmantas (Joannes Skirmont), Vincentas Kosciūška (Vincentius Kosciuszko). Tačiau dažniausiai apsiribojama tik užrašant painų, puikiai Baroko epochą atspindintį kurso pavadinimą (sign. VUB RS F 3-895, sign. VUB RS F 3-647), neminint tą kursą skaičiusio profesoriaus pavardės. Ne vienas rankraštis apima net kelis skirtingais mokslo metais to paties ar kito profesoriaus skaitytus kursus (sign. VUB RS F 3-938).

Ne visų rankraščių būklė vienodai gera: vieni nukentėję nuo gaisrų ar karų (sign. VUB RS F 3-1358), kiti nuo drėgmės ir pelėsio (sign. VUB RS F 3-2054), treti likę be titulinių lapų (sign. VUB RS F 3-1422) ar atskirų kurso dalių (sign. VUB RS F 3-1395), neturi pradžios ar pabaigos. Tokie rankraščiai bent apytikriai datuojami remiantis kur nors rankraščio viduryje atsitiktinai paminėta data.

Sarbievijaus *De acuto et arguto* suformuluota bei aptarta aštraus ir šmaikštaus stiliaus teorija rankraštiniuose XVII–XVIII a. poetikos ir retorikos kursuose skleidžiasi keliais skirtingais aspektais.

1. Terminų *acutum*, *argutum*, *acumen*, *conceptus* vartosena

Reikia pabrėžti, kad XVII–XVIII a. rankraštiniuose retorikos ir poetikos kursuose labai įvairuoja terminų *acutum*, *acumen*, *argutum* ir *conceptus* vartosena. Jau Sarbievijus traktate *De acuto et arguto* at-

kreipia dėmesį, kad dažnai teoretikai tapatina ar painioja šias sąvokas (*acutum* ir *argutum*), todėl aiškiai nurodo jų skirtumus, pabrėždamas, kad *concoris discordia* apibūdina aštrumo (*acutum*) sąvoką, o šmaikštumo (*argutum*) kaip stiliaus puošmenos funkcija tėra pagalbinė ir ornamentinė⁵⁶:

Sane clare satis acumen ab argutiis distinguit. Inter utrumque porro illud discriminis intercedere censeo, quod acumen sit dissentanei et consentanei concordia verbis quibuscumque expressa; quodsi illa verba non quodammodo expriment concordiam illam, sed in se habeant quandam festivitatem vel leporem, seu quoddam iucundum auribus lenocinium, vel ex delectu verborum, vel ex figuris, vel ex ipso sono at allapsu quodam syllabarum dulci ipsaque cogitata et exquisita oeconomia dictionum, argutia dici potest. Atque ita non ipsum omnino argutia acumen erit, sed ornamentum et quaedam quasi vestis acuminis.⁵⁷

Sarbievijaus perspėjimai liko neišgirsti. XVII–XVIII a. rankraštinėse retorikose ir poetikose *acutum* ir *argutum* terminai labai dažnai vartojami kaip sinonimai, sąvokos skiriamos tik jungtuku *seu* (arba), o ne griežtesniu *et* (ir), nedetalizuojami ir šių sąvokų skirtumai. Tai aiškiai patvirtina *inventio* ar *dispositio* dalių skyrių pavadinimai: *Proponens modos ornandae elocutionis per argutias seu acumina*⁵⁸, *De argutiis seu acumine oratorio*⁵⁹, *De stylo acuto seu de ornatu elocutionis per acumen seu argutia*⁶⁰, o skyriuje *De ornatu orationis per argutias* aiškinama, kad autorius ir *acumen*, ir *argutia* laiko tuo pačiu

⁵⁶ Ona Daukšienė, *op. cit.*, p. 55.

⁵⁷ „Iš tiesų aštrumas gana aiškiai skiriasi nuo šmaikštumo. Manau, kad tarp jųdviejų skirtumas pirmiausia tas, kad aštrumas yra kokiais nors žodžiais perteikta nedarnumo ir darnumo santaika; jei tie žodžiai ne bet kaip šią santaiką perteikia, o juose esama tam tikro sąmojo ir smagumo arba kokio nors ausiai malonaus patrauklumo, pasiekto ar tinkamai parinkus žodžius bei figūras, ar dėl paties skambesio bei tam tikro malonaus skiemenų sugretinimo, tai visą tą apgalvotą ir sumaniai sukurtą žodžių harmoniją galima pavadinti šmaikštumu. Tad šmaikštumas toli gražu nėra pats aštrumas, o tik aštraus posakio papuošalas ir tarsi koks drabužis“ (p. 15).

⁵⁸ Sign. VUB RS F 3-1353, p. 40.

⁵⁹ Sign. VUB RS F 3-1376, p. 199.

⁶⁰ Sign. VUB RS F 3-2087, p. 188.

dalyku: *nomine argutiae seu acuminis oratorii intelligo conceptum [...] qui concordia discordia dicitur*⁶¹. Dažniausiai terminai *acutum* ir *argutum* tapatinami retorikos kursuose kalbant apie kalbų ir prozos rašymo būdus, daug rečiau toks sąvokų neskyrimas ir tapatinimas pastebimas poetikos kursuose pateiktuose apibrėžimuose. Kalbant apie poeziją beveik visada vienareikšmiai vartojamas terminas *acutum* arba *acumen*, nors ir čia pasitaiko retų išimčių (kalbant apie epigramą sinonimiškai vartojami *acumen seu argutia*⁶²).

Retai, tik XVII a. pab.–XVIII a. mokyklinėse retorikose ir poetikose pasitaiko ir sąvoka *conceptus*, kuri tapatinama su *acumen* ir *acutum*. Dažniausiai visi šie trys terminai vartojami sinonimiškai: *Acumen est conceptus subtilis*⁶³, *zda pars epigrammatis quae est conclusio continet in se acumen scilicet seu conceptum aliquem acutum*⁶⁴, *hoc etiam nomine acuminis conceptus appellat*⁶⁵. Kartais koncepto sąvoka tapatinama ne tik su *acumen* ar *acutum*, bet ir su *argutia*: *nomine argutiae seu acuminis oratorii intelligo conceptum*⁶⁶, *sine ulla argutia seu conceptu*⁶⁷.

2. *Acumen oratorium* ir *acumen poeticum*

Reikia pažymėti, kad Sarbievijus niekur nėra atskyręs oratorinio ir poetinio akumino. Akumino teoriją jis suprato kaip vientisą sistemą, galimą taikyti tiek prozoje, tiek poezijoje. XVII–XVIII a. rankraštiniuose poetikos ir retorikos kursuose šių terminų (*acumen*

⁶¹ „Terminais šmaikštumas ar oratorinis aštrumas vadinu konceptą, kuris dar vadinamas netaikia santaika“ (sign. VUB RS F 3-1327, p. 89). Rankraštinių retorikos ir poetikos kursų citatos verstos straipsnio autorės.

⁶² Sign. VUB RS F 3-1602, p. 136.

⁶³ „Akuminas yra subtilus konceptas“ (sign. VUB RS F 3-2199, p. 40).

⁶⁴ „Antroje epigramos dalyje, kuri yra pabaiga, yra, žinoma, akuminas arba koks nors aštrus konceptas“ (sign. VUB RS F 3-2183, p. 25).

⁶⁵ „Taip pat akuminu vadinamas konceptas“ (sign. VUB RS F 3-2260, p. 112).

⁶⁶ „Kaip šmaikštumą ir oratorinį aštrumą suprantu konceptą“ (sign. VUB RS F 3-1327, p. 89).

⁶⁷ „Be jokio šmaikštumo arba koncepto“ (sign. VUB RS F 3-486, p. 229).

oratorium arba *acumen rhetoricum* ir *acumen poeticum*) skirtybės visada aiškiai pabrėžiamos ir nurodomos. *Acumen oratorium* arba *acumen rhetoricum* terminai vartojami retorikos kursuose kalbant ir analizuojant kalbų ar prozos kūrinių savybes šiose dalyse: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*. *Acumen poeticum* terminas vartojamas poetikos kursuose ir dažniausiai nurodomas kaip vienas svarbiausių epigramos bruožų ar apskritai kaip bet kokio poezijos žanro savastis. Dažniausiai pabrėžiama, kad *acumen oratorium* labiau būdingos tokios savybės kaip *gravitas* (kilnumas, svarumas) ir *maturitas* (branda), o *acumen poeticum* – *levitas* (lengvumas). Šiuos skirtumus geriausiai yra įvardinę XVIII a. retorikų autoriai:

Nota acumen per hoc differt a Poetico, quod Poeticum sit levius et petitur a Maethaphora audaci a rationibus remotis saepeque lusui in verbis connitit, acumen autem oratorium licet plurimum a Poetico amicit, perfert tamen quandam gravitatem et maturitatem ingenii.⁶⁸

Svarbu pastebėti ir tą faktą, kad tiek oratorinis, tiek ir poetinis akuminas dažniausiai aiškinamas naudojantis Sarbievijaus suformuluotu aštraus stiliaus apibrėžimu:

Iam poeticum quam oratorium acumen definitur a Patre Sarbievio sic: id est oratio continens affinitatem dissentanei et consentanei.⁶⁹

Acumen uti poeticum ita oratorium definitur sic a Sarb. Est oratio continens affinitatem Dissentanei et Consentanei.⁷⁰

Kartais retorikų autoriai akumino aiškinimą iliustruoja tokia

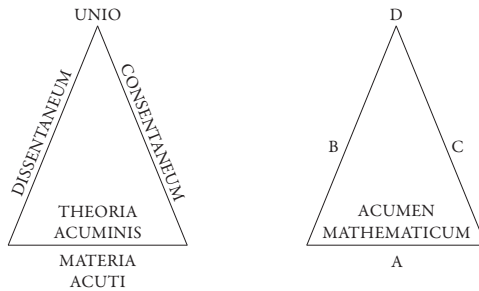
⁶⁸ „Isidémék [oratorinį] akuminą tuo skiriantis nuo poetinio, kad poetinis yra lengvesnis ir išreiškiamas drąsia metafora, nutolusia nuo realybės, bei dažnai remiasi žodžių žaismu, o oratorinis akuminas, nors ir labai daug su poetiniu turi bendrybių, tačiau perteikia tam tikrą svarumą ir talento brandą“ (sign. VUB RS F 3-918, p. 132).

⁶⁹ „Tiek poetinis, tiek ir oratorinis akuminas tėvo Sarbievijaus apibrėžiamas taip: tai yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną“ (sign. VUB RS F 3-1133, p. 74).

⁷⁰ „Tiek poetinis, tiek ir oratorinis akuminas Sarbievijaus apibrėžiamas taip: yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną“ (sign. VUB RS F 3-1358, p. 20).

pačia kaip ir Sarbievijaus *De acuto et arguto* pateikta matematinio trikampio schema:

Acumen ergo dicitur ab acumine mathematico, quando duo lineae ab axi convenient seu desinunt in conum seu in unum punctum, quia etiam in acumine Rhetorico duo sensus convenient in unum scilicet sensus proprius et alienus, seu consentaneus illi rei et dissentaneus, [...] seu clarius, acumen in eo consistit quando id, quod dicis de tuo themate, ex una parte videt illi convenire, ex altera parte illi non convenire; ut patet in hac tabula.⁷¹

Schema iš rankraščio (sign. VUB RS F 3-1133, p. 74).

Dar viename rankraštyje, kuriame yra keli retorikos ir poetikos kursai, akumino teorijos aiškinimas pateikiamas ir aprašant epigramos žanrą, ir prozos stiliaus puošmenas. Kaip epigramos antroji dalis akuminas apibrėžiamas taip:

Quid sit acumen? Est dissentanei et consentanei coniunctio. Vel alii definiunt. Est concurs discordia et discors concordia.⁷²

Tame pačiame rankraštyje, tik kitame retorikos kurse, akuminas aiškinamas jau kaip prozos stiliaus puošmena, panaudojant tą patį

⁷¹ „Taigi akuminas taip vadinamas nuo matematinio akumino, kai dvi linijos nuo pagrindo susijungia arba baigiasi viršūnėje ar viename taške, kadangi ir retoriniame akumine dvi mintys susitinka vienoje, aišku, mintis sava ir svetima, ar deranti su tuo dalyku ir nederanti, arba, aiškiau, akuminas yra tai, ką sakai savo tema, [ir,] viena vertus, atrodo jai dera, kita vertus – nederą, kaip pavaizduota šioje lentelėje“ (sign. VUB RS F 3-1133, p. 74).

⁷² „Kas yra akuminas? Yra nedarnos ir darnos jungtis. Arba kaip kiti apibrėžia: yra taiki nesantaika ir netaiki santaika“ (sign. VUB RS F 3-2188, p. 10).

Sarbievijaus oksimoroną „netaiki santaika“, o teorija ir vėl iliustruojama matematinio trikampio schema:

Sicut materiale acumen, est duarum linearum seu duorum laterum, in quibus concursus punctum est unio, ex uno fundamento proveniens. Ita acumen methaphoricum est concursusq seu discors concordia subjecti et praedicati in oratione, tunc igitur acute loquimur, quando praedicatum et subjectum irationalis ex una parte secum convenient, ex alia vero disconveniunt.⁷³

Pats Sarbievijaus traktato *De acuto et arguto* pilnas pavadinimas⁷⁴ rodo, kad jo autorius manė aštrų ir šmaikštų stilių esant tinkamą tiek prozos, tiek poezijos kūriniams.

3. *Acumen oratorium* retorikos mokslo *inventio*, *dispositio* ir *elocutio* dalyse

Tyrinėtuose rankraštiniuose retorikos kursuose, kuriuose daugiausiai dėmesio skiriama įvairių kalbų rašymo, komponavimo būdams, akumino (*acutum*) teorija neturi fiksuotos vietos ir aiškinama skirtingose retorikos mokslo dalyse⁷⁵. XVII–XVIII a. profesoriai akumino teoriją dažniausiai siejo su šiomis retorikos dalimis: invencija (*inventio*), kurios paskirtis nuo Antikos laikų buvo surinkti tinkamus teisminės bylos argumentus bei teiginius; dispozicija (*dispositio*), t. y. surinktos medžiagos kompoziciniu išdėstymu; ir elokucija (*elocutio*), kuri suteikdavo kalbai aiškią ir patrauklią žodinę išraišką. Oratorius

⁷³ „Kaip medžiaga akuminas yra dviejų linijų arba dviejų kraštinių, kylančių iš to paties pagrindo, jungtis viename taške. Taip metaforinis akuminas [oratorinėje] kalboje yra subjekto ir predikato jungtis, arba netaiki santaika; taip pat aštriai kalbame tada, kai predikatas ir iracionalus subjektas, viena vertus, tarpusavyje dera, kita vertus – nedera“ (sign. VUB RS F 3-2188, p. 162).

⁷⁴ *De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis, ubi de epigrammatis, de coloribus declamatoris, de epistolis argutis omnibus bono, quibus studium est acute et scribere, et loqui* (Viena knyga apie aštrų ir šmaikštų stilių, arba Seneka ir Marcialis. Apie epigramas, iškalbos puošmenas, šmaikščius laiškus labui visų, kurie turi noro aštriai rašyti ir kalbėti).

⁷⁵ Iš viso skiriamos penkios retorikos dalys: *inventio*, *ordo* arba *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *actio* arba *pronuntiatio*.

turejo žinoti, kur rasti reikalingos savo kalbai medžiagos, kaip ją paversti įtikinamais argumentais ir juos sumaniai išdėstyti. Pastebima, kad nuo XVII a. *fontes argumentorum* (argumentų šaltiniai) labai dažnai tapatinami su *fontes acuminis* (akumino šaltiniais)⁷⁶. Retorikų autoriai pageidauja, kad kalbos argumentai, teiginiai ir prielaidos būtų šmaikštūs ir sąmojingi, todėl ne vienoje iš XVII–XVIII a. rankraštnių retorikų tiek invencijos, tiek dispozicijos dalyse atsiranda skyriai apie aštrių, šmaikščių, sąmojingų argumentų suradimą ir pagrindinių teiginių bei prielaidų pateikimą (*Quaenam sit inventio seu fons oratorii acuminis*⁷⁷, *Proponunt modi formandi propositiones acutas*⁷⁸, *De acumine oratorio*⁷⁹, *De dispositione orationis per argutias*⁸⁰, *De modo dispositionis oratoriae per conceptus et acumina*⁸¹).

Pats akumino (arba aštraus stiliaus) terminas, pateikiamas *inventio* arba *dispositio* dalyse, XVII–XVIII a. retorikose suprantamas gana įvairiai, nors aiškiai jaučiama Sarbievijaus pateiktos akumino teorijos įtaka. Profesorius Mykolas Kazimieras Dibovskis (Michael Casimirus Dybowski) 1690 m. Naugarduko kolegijoje skaitytame retorikos kurse⁸² viename iš skyrių *De Propositionibus Acutis* („Apie aštrius teiginius“) aiškindamas, kas yra akuminas, nesileidžia į ilgus išvedžiojimus, bet sutrumpina Sarbievijaus akumino apibrėžimą ir supaprastinęs pateikia tik antrą jo dalį:

Sicut materiale acumen nihil aliud est, nisi alicuius rei extremitas seu finis in unum punctum desinens; ita acumen metaphoricum est, quando praedicatum

⁷⁶ Eugenija Ulčinė, „Koncepto teorija XVII a. retorikos moksle“, in: *Literatūra*, 1992, t. 34 (3), p. 18.

⁷⁷ Sign. VUB RS F 3-2482, p. 10.

⁷⁸ Sign. VUB RS F 3-647, p. 89; sign. VUB RS F 3-2054, p. 10; sign. VUB RS F 3-2214, p. 15.

⁷⁹ Sign. VUB RS F 3-2076, p. 40; sign. VUB RS F 3-1376, p. 199.

⁸⁰ Sign. VUB RS F 3-1376, p. 224; sign. VUB RS F 3-2054, p. 54.

⁸¹ Sign. VUB RS F 3-1812, p. 44.

⁸² *Palatium Tulianum seu Aureae Eloquentiae aedes in Palatinatus Novogrodensis sede erectae atque Auditoribus Eloquentiae in Residentia Novogrodensi Societatis Iesu ad residendum collatae Anno Domini 1690. Per me Michaellem Casimirum Dybowski scripta* (sign. VUB RS F 3-2214).

et subiectum in aliqua positione et discordat simul et concordat. Adeoque Acumen est Concors discordia et discors concordia.⁸³

Panašiai, palikdamas tik Sarbievijaus „taikios nesantaikos“ ok-simorono dalį, akuminą aiškina kitas jėzuitų kolegijos retorikos dėstytojas Jonas Minesijus (Joannes Minesius)⁸⁴:

Propositio acuta est quando aliquid admirabile, inexpectatum et praeter spem auditori exhibet. Tales propositiones fiunt, per quamcunque concordiam discordantium.⁸⁵

Inventio ar *dispositio* dalyse pateikiamuose akumino apibrėžimuose retai kada rasime nuorodas, kokiais šaltiniais remdamasis autorius vienaip ar kitaip aiškina šį terminą, tačiau pasitaiko, kad retorikos profesoriai konkrečiai nurodo savo pateikiamo apibrėžimo autorių. Nežinomas XVIII a. pr. retorikos⁸⁶ autorius pateikia tokį akumino apibrėžimą:

Acumen iuxta Sarbievium est oratio continens affinitatem Dissentanei et consentanei, quod scilicet in acumine duo sensus convenient in unum, sensus proprius et alienus seu clarius acumen in eo consistet quando id quid dicis de tuo temmate ex una parte videt illi convenire et altero non convenire.⁸⁷

⁸³ „Kaip medžiaga (materialiaja prasme) akuminas nėra niekas kitas, kaip tik kokio nors dalyko briauna arba riba, pasibaigianti viename taške, taip metaforinis akuminas yra tada, kai predikatas ir subjektas kokioje nors pozicijoje ir nedera, ir kartu dera. Taigi akuminas yra taiki nesantaika ir netaiki santaika“ (sign. VUB RS F 3-2214, p. 15).

⁸⁴ *Rhetorica Ioannis Minesii Soc. Iesu Anno 1696* (sign. VUB RS F 3-647).

⁸⁵ „Teiginys yra aštrus tuomet, kai kas nors nepaprasta, nelaukta ir netikėta pateikiama klausytojui. Tokie teiginiai tampa per kokią nors nesantaikų santai-ką“ (sign. VUB RS F 3-647, p. 89).

⁸⁶ *Reginae Animorum Eloquentiae In facie Radivilianae Ducalis Aquilae Vivis Col-oribus Ex Archetypo Tullij In paginas Translata Ad Tullianos praeceptorum fontes Reflexa In speculo Exemplorum Proposita Aquilinis Rhetorum Ingeniis. Anno 1710* (sign. VUB RS F 3-918).

⁸⁷ „Akuminas, anot Sarbievijaus, yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną, kadangi akumine dvi prasmės susijungia į vieną, tikroji prasmė ir tolina, arba, aiškiau sakant, akuminas pasireiškia tada, kai tai, ką sakai savo tema, viena ver-tus, atrodo, kad su ja dera, kita vertus – nedera“ (sign. VUB RS F 3-918, p. 131).

Kaip matome, retorikos profesorius netiksliai pateikia Sarbievijaus apibrėžimą, palikdamas tik pirmąją jo dalį, bet akuminą supranta beveik taip pat kaip ir Sarbievijus.

Jau minėta, kad akumino teorija aiškinama ir *inventio*, ir *dispositio* dalyse. Tuo atveju, kai ši teorija siejama su *dispositio*, ji dažniausiai pateikiama *exornatio* dalyje (*dispositio* sudaro kelios dalys, jų skaičius varijuoja, bet dažniausiai nurodomos penkios pagrindinės: *expositio*, *narratio*, *confirmatio*, *exornatio*, *conclusio*⁸⁸). Skyriuje *De exornatione oratoria per acumina* pateikiamas toks apibrėžimas: „Suppono acumen esse quaedam concordiam discordantiam vel discordiam concordantiam“⁸⁹.

Įdomu, kad šios retorikos autorius, pateikdamas Sarbievijaus akumino apibrėžimą, jo paties niekur nemini, o kaip savo formuluotę patvirtinančius šaltinius nurodo žinomus teoretikus Emanuelį Tezaurą (Emanuele Tesaurò) ir Aloyzą Juglarį (Aloysius Juglaris). Smulkiau pasiskaityti apie akuminą (*de acuminibusque instructionem*) siūloma Jono Kviatkevičiaus (Jan Kwiatkiewicz) veikalė *Phoenix Rhetorum*.

Labai dažnai akumino terminas aiškinamas trečioje retorikos dalyje *elocutio*. Šiai daliai retorikos teoretikai, pradedant Aristotelium ir Ciceronu, skyrė ypatingą dėmesį. Daug vietos bei dėmesio šiai retorikos daliai skiria ir Baroko retorikų autoriai. *Elocutio* yra ne tik retorinės kalbos, bet ir apskritai bet kokio literatūros kūrinio išbaigta žodinė išraiška, dalis, kurioje pasireiškia visi retorikos ar rašytojo gabumai ir intelektas. Tik pačiam kalbančiajam ar rašančiajam paliekama spręsti, kokiomis retorinėmis ir stilistinėmis priemonėmis pasinaudoti, kad kalba būtų suprantama, aiški, įtikinama, sklaidi, ne tik pamokytų, bet ir pradžiugintų.

⁸⁸ Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Stuttgart: F. Steiner, 1990.

⁸⁹ „Teigiu, kad akuminas yra kokia nors netaiki santaika ir taiki nesantaika“ (sign. VUB RS F 3-2087, p. 423).

Nuodugniai ir detaliai *elocutio* dalį aptaria XVIII a. retorikos⁹⁰ autorius skyriuje *De elocutione oratoria*. Jis nurodo, kad kalba ar apskritai prozos kūrinys tinkamą žodinių pavidalų gali įgauti naudojant tam tikras retorines figūras ir puošmenas. Jų šios retorikos autorius nurodo aštuonias:

1. Per tropos.
2. Per metaphoram.
3. Per allegoriam.
4. Per sensus ponderosos et acumen.
5. Per acumen oratorium.
6. Per eruditiones.
7. Per sententias.
8. Per alia ornamenta Rhetorica.

Taigi kaip vienas iš būdų papuošti kalbą nurodomas *acumen oratorium*, kurį retorikos autorius aiškina taip: „Acumen uti poeticum ita oratorium definitur sic a Sarb. Est oratio continens affinitatem Dissentanei et Consentanei“⁹¹.

Nors buvo minėta, kad *acutum* teorija rankraštiniuose XVII–XVIII a. retorikos kursuose neturi fiksuotos vietos, o jos aiškinimas randamas *inventio*, *dispositio* ir *elocutio* dalyse, vis dėlto daugelio retorikų autoriai *acutum* ar *argutum* terminus sieja arba su stiliaus rūšimi, arba su stiliaus puošmenomis, todėl *elocutio* daliai skirtuose retorikų puslapiuose atsiranda skyriai *De stylo acuto*⁹² („Apie aštrų stilių“), *De ornatu styli per acumina*⁹³ („Apie stiliaus papuošimą akuminiais“), *De modis acuendi stylum*⁹⁴ („Apie būdus, kaip stilių padaryti aštrų“), *De stylo arguto*⁹⁵ („Apie šmaikštų stilių“).

⁹⁰ Sign. VUB RS F 3-1358. Rankraštis apdeges, be titulinio lapo, jį sudaro keli retorikos kursai, rankraščio viduryje paminėti 1724 metai.

⁹¹ „Tiek poetinis, tiek oratorinis akuminas Sarbievijaus apibrėžiamas taip: yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną“ (sign. VUB RS F 3-1358, p. 20).

⁹² Sign. VUB RS F 3-2087, p. 188; sign. VUB RS F 3-2054, p. 71; sign. VUB RS F 3-2260, p. 111.

⁹³ Sign. VUB RS F 3-2188, p. 162.

⁹⁴ Sign. VUB RS F 3-2265, p. 62.

⁹⁵ Sign. VUB RS F 3-895, p. 142.

Slucko jėzuitų kolegijoje skaityto retorikos kurso⁹⁶ profesorius Rudnickis išskiria kelias aukštojo stiliaus rūšis (*elevatus et gravior stylus*): *amplius* (puošnus), *eruditus* (erudicinis), *acutus et argutus* (aštrus ir šmaikštus), *allegoricus* (alegorinis). Akuminą jis aiškina kaip *discors concordia concors discordia*, t. y. kaip dviejų reiškinių santarvę ir nesantarvę. Profesorius remiasi Tezauro, Juglario teiginiais, o plačiau *de acuminibus instructionem* (apie akuminių sudarymo taisykles) nurodo pasiskaityti Kviatkevičiaus *Phoenix Rhetorum*⁹⁷, nė vienu žodžiu neužsimindamas apie Sarbievijų.

Daugelio XVII–XVIII a. retorikų⁹⁸ autoriai akuminą aiškina kaip vieną iš stiliaus puošmenų (*De ornatu styli per sententias, acumina et elogia, De stylo acuto seu de ornatu Elocutionis per acumen seu argutia*) ir pateikia tokį jo apibrėžimą: „Acumen est dissentanei et consentanei unio, seu concors discordia et discors concordia: ut Poetae loquuntur“⁹⁹.

Taigi retorikos kursuose *acumen oratorium* buvo aptariamas *inventio*, *dispositio* ir *elocutio* dalyse kaip vienas iš pagrindinių argumentų, teiginių ar prielaidų suradimo būdų, viena iš kalbos ir stiliaus puošmenų.

4. *Acumen poeticum* – įvadas į poezijos meną

Acumen poeticum dažniausiai aptariamas rankraštiniuose poetikų kursuose. Jo vieta ir paskirtis daug aiškesnė nei *acumen oratorium*. Poetikų autoriai *acumen poeticum* aiškinimą pateikia kaip bendrą įvadą į poezijos meną ir visus poezijos žanrus, jis tampa tarsi tuo matu, pagal kurį nustatomas poetinio kūrinio meniškumas ir vertė.

⁹⁶ *Deliciae Romanae e Latio Graeciam delatae seu Suavis methodus comparandae Tullianae Elocutionis [...] Collegii Klokociani Societatis Iesu Auditoribus eloquentiae solutae proposita Anno MDCCXV (1715)* (sign. VUB RS F 3-1063). Įrašas priešlapyje: *Rhetorica sub Rdo Patre Rudnicki*.

⁹⁷ Sign. VUB RS F 3-1063, p. 234–251.

⁹⁸ Sign. VUB RS F 3-2188; sign. VUB RS F 3-2087.

⁹⁹ „Akuminas yra nedarnos ir darnos jungtis, arba taiki nesantaika ir netaiki santaika, kaip poetai kalba“ (sign. VUB RS F 3-2087, p. 188).

Nežinomas XVIII a. pr. rankraščio¹⁰⁰ autorius poetikos kurso pradžioje akumino teoriją aiškina kaip poezijos apskritai ar bet kokio poetinio kūrinio esminį bruožą, nurodydamas galimus šešis akumino sudarymo būdus:

Quid est acumen. Id est conclusio seu sententia praeter aut contra expectationem. Qui sunt fontes acuminum. Sunt sequentes: 1mo repugnancia seu concors discordia et discors concordia, 2do alienatio [...], 3tio comparatio, 4to annominatio per anagrammatas, 5to allusio ad sacram scripturam, eruditiones etc., 6to affecta et doctrina moralis.¹⁰¹

Sarbievijaus *concors discordia* šios poetikos autorius pateikia ne kaip bendrą akumino apibrėžimą, bet tik kaip vieną iš galimų akumino sudarymo būdų. Profesorius Vincentas Kosciuszka savo poetikos kurso *De Arte pura Poetica* pradžioje taip pat aiškina akumino teoriją ir išskiria *acumen* kaip vieną būdingiausių ir esmingiausių poezijos kūrinio bruožų:

Quid sit acumen et quomodo inveniendum. Acumen est dissentanei et consentanei unio; seu coniunctio, seu affinitas, seu dicti concors discordia vel discors concordia.¹⁰²

Dar nepradėjęs kalbėti apie atskirus poezijos žanrus ir jiems būdingas savybes, poetikos autorius pateikia bendrus visiems žanrams akumino sudarymo šaltinius. Vienas pirmųjų nurodomas *Modus*

¹⁰⁰ *Ver aureum sacra Benedicti Pontificis maximi manu proparantibus ad fortunatas Coelestis Beatitudinis Jubilaei tempore Insulas, montilibusq in Vincula Suada implemariam Honorum et Titulorum efflorescens indulgentiam. Anno Domini. 1724* (sign. VUB RS F 3-1358).

¹⁰¹ „Kas yra akuminas. Tai yra užbaigimas arba sakinyš, priešingas tam, ko tikiesi. Kokie yra akuminių šaltiniai. Yra tokie: pirma – prieštaravimai, arba taiki nesantaika ir netaiki santaika, antra – atitraukimas [...], trečia – palyginimas, ketvirta – anominacija per anagramas, penkta – aliuzija į Šv. Raštą, erudicijas ir pan., šešta – afektai ir moralinis mokymas“ (sign. VUB RS F 3-1358, p. 135).

¹⁰² *Poetis traditum Academicis per A. R. Magistrum Vincentium Kosciuszko scriptum vero per me Ioannem Vladislaum Pasciszewski* (sign. VUB RS F 3-2087), p. 33: „Kas yra akuminas ir kaip surandamas. Akuminas yra nedarnos ir darnos vienovė, arba jungtis, arba ryšys, arba posakio taiki nesantaika ar netaiki santaika“.

eruenti Acumina a Coniugatis („Būdas išgauti akuminus iš vienos kilmės žodžių“), o kaip tobulas tokio akumino pavyzdys pateikiama Sarbievijaus epigrama, nors kalbėdamas apie akumino teoriją poetikos autorius neužsiminė apie Sarbievijų kaip apie šios sąvokos apibrėžimo autorių:

Coniugata sunt, quando ab uno vocabulo formantur aliae voces eiusdem significationis. Sic Pater Sarbiewski:

A placitis cessa, ne Roma Placentia fiat:
Ipse Placentinus ne videre, tace¹⁰³.

(LII, 9–10)

5. *Acumen poeticum* ir epigrama

Dažniausiai *acumen poeticum* siejamas su epigramos žanru. XVII a. pab.–XVIII a. epigramos žanras *in genere* tampa įžanga į kitų poezijos žanrų tipologiją ir aiškinimą. Daugumos rankraštinių poetikos kursų autoriai akuminą nurodo kaip vieną iš dviejų dalių, sudarančių epigramą:

Epigramma est brevis expositio versu alicuique rei cum ingeniosa clausula. Unde ad Epigramma requiritur.

1mo Expositio quae est Narratio congrua rei.

2do Clausula est ingeniosa ratio seu acumen. Porro a P. Sarbievio acumen definitur est dicti concors discordia vel discors concordia, dum ex una parte praedicatum convenire subiecto, ex alia disconvenire videtur.¹⁰⁴

¹⁰³ „Vienos kilmės žodžiai yra tada, kai iš vieno žodžio kuriami kiti tos pačios reikšmės posakiai. Taip tėvas Sarbievijus: „Atsisakiusi malonių dalykų, Roma netaps Placencija. / Tu pats neatrodysi esąs placentinus, tad tylėk“ (sign. VUB RS F 3-2087, p. 35). Sarbievijus meistriškai naudojami lotyniško veiksmožio *placere*, 2 – „patikti“ vediniais. *Placentia* – šiaurinės Italijos miestas, dabar Pjačenca (it. Piacenza), *Placentinus* – to miesto gyventojas.

¹⁰⁴ „Epigrama yra trumpas išdėstymas eilėmis kokio nors dalyko su įžvalgia pabaiga. Todėl epigramai reikalingi. Pirma: ekspozicija, tai yra pasakojimas, atitinkantis dalyką. Antra: klauzulė yra įžvalgi mintis, arba akuminas. Tėvas Sarbievijus akuminą apibrėžia taip: posakio taiki nesantaika ar netaiki santaika, kai, viena vertus, atrodo, kad predikatas dera su subjektu, kita vertus – nederą“ (sign. VUB RS F 3-1376, p. 269).

Kaip pagrindinės epigramos žanro savybės nurodomos: *brevitas, versus, venustas, acumen* (trumpumas, eiliuotas tekstas, grakštumas, akuminas).

Taigi akuminas dažnai laikomas antrąja, arba baigiamąja, epigramos dalimi. Sarbievijus *De acuto et arguto* aiškindamas *acutum* teoriją taip pat dažniausiai rėmėsi epigramos žanru ir jo pavyzdžiais bei siejo *acutum* su antrąją epigramos dalimi *conclusio*, kurioje, sujungus darnos ir nedarnos elementus, turėjo atsispindėti kūrėjo išmonė ir įžvalga: „Milies lecta conclusio epigrammatis alicuius vere acuta [...] adhuc re vera acuta est“¹⁰⁵.

Rankraštinių poetikų autoriai aiškindami baigiamąją epigramos dalį (*De conclusione epigrammatis seu acumine, De 2da parte Epigrammatis seu de acumine, De modis inventiendae et exponendae 2dae partis Id est Acuminis, De origine, divisione et partibus epigrammatis*) pateikia ir akumino, kaip būtino šios dalies elemento, apibrėžimą, kuris dažniausiai visiškai ar iš dalies sutampa su Sarbievijaus *acutum* formuluoote:

Clausula est ingeniosa ratio seu acumen. Porro a P. Sarbievio acumen definitur: est dicti concors discordia vel discors concordia, dum ex una parte praedicatum convenire subiecto, ex alia disconvenire videtur¹⁰⁶.

Pars secunda Epigrammatis est conclusio seu acumen. Estque ingeniosa ac inexpectata ratio: consentanea materia in parte 1ma seu expositione proposita; cum enim acumen sit quaedam concors discordia et discors concordia, debet et bene convenire cum expositione, et ingeniose in aliquot apponi¹⁰⁷.

¹⁰⁵ „Kokios nors epigramos tikrai aštri užbaiga net ir daugybę kartų perskai-tyta iš tiesų vis tiek tebelieka aštri“ (p. 9).

¹⁰⁶ „Pabaiga yra įžvalgi mintis, arba akuminas. Tėvo Sarbievijaus akuminas apibrėžiamas taip: yra posakio taiki nesantaika ir netaiki santaika, kai, viena vertus, atrodo, kad predikatas dera su subjektu, kita vertus – nederą“ (sign. VUB RS F 3-1376, p. 269).

¹⁰⁷ „Antra epigramos dalis yra pabaiga, arba akuminas. Tai yra įžvalgi ir nelaukta mintis: deranti su pirmoje dalyje, arba ekspozicijoje, išdėstyta medžiaga, kai akuminas kartu yra tam tikra taiki nesantaika ir netaiki santaika, bei turi gerai derėti su ekspozicija ir įžvalgiai ką nors pridėti“ (sign. VUB RS F 3-1392, p. 91).

Dažnai akuminas – epigramos *conclusio* dalies būtinas komponentas – aiškinamas nenurodant Sarbievijaus kaip pagrindinio šaltinio ir apibrėžimo autoriaus, bet kaip akumino teorijos iliustracijos pavyzdys būtina pateikiama Sarbievijaus epigrama:

Acumen est dicti vel facti concors discordia et discors concordia. Vel ut aliis placet est Dissentanei et consentanei coniunctio et affinitas.

Illustrat id Sarbievii Epigramate, quid scripsit de sancto Ignatio Martyre, in cuius corde nomen IESUS aureis inscriptum literis post mortem inventum est.

Aurea in Ignati fulgent cognomina corde:

Hic tua tu tecum Nomina, Christe, locas.

Sparserat effuso martyr cor sanguine: de quo

Aurea te referens litera facta fuit.

Unde potes fulvum mutari sanguis in aurum?

Sed tamen est Sanguis Martyris: ergo potest.¹⁰⁸

(CXI, 5–6)

Epigramos žanrui, jo sąsajoms su *acutum* teorija, galimiems akumino sudarymo būdams Sarbievijus skyrė daug dėmesio. Nė kiek ne mažiau šis žanras bei su juo glaudžiausiai susijusi *acutum* teorija domino ir XVII–XVIII a. poetikos profesorius, tačiau detalesni šios temos tyrinėjimai galėtų būti jau kito straipsnio tema.

Apibendrinant reikia konstatuoti, kad, nepaisant daugelio poetikų ir retorikų mokyklinio ir daugiau praktinio pobūdžio, jų autoriai stengėsi įtraukti naujausias mokslines idėjas į savo akademinis kursus ir bent iš dalies supažindinti su jomis kolegijų studentus, savo klausytojus. Šią tendenciją gerai iliustruoja Sarbievijaus traktate *De acuto et arguto* suformuluota *acutum* teorija, apibrėžianti naujo barokinio

¹⁰⁸ „Akuminas yra posakio arba veiksmo taiki nesantaika ir netaiki santaika. Arba, kaip patinka kitiems, yra nedarnos ir darnos jungtis ir vienovė. Tai iliustruojama Sarbievijaus epigrama, parašyta apie šv. Ignatą kankinį, kurio širdyje po mirties buvo rastas auksinėmis raidėmis įrašytas Jėzaus vardas: „Auksinis vardas spindi Ignato širdyje: / Čia tu, Kristau, savo vardą kartu su savimi padedi. / Apšlakstė išlietu krauju kankinys širdį, iš kurios / Aukso raidė atsirado tave liudydama. / Kaip gali kraujas pavirsti į spindintį auksą? / Bet juk kraujas yra kankinio, tad gali“ (sign. VUB RS F 3-2277, p. 85).

stiliaus savybes ir keliaujanti po daugelį rankraštinų XVII–XVIII a. poetikos ir retorikos kursų, analizuojama įvairiose šių mokslų sistemos dalyse. Reikia atkreipti dėmesį, kad akumino teorija dažnai nebuvo siejama su Sarbievijaus vardu, bet jo suformuluotas akumino apibrėžimas tapo tarsi *locus communis*, pažodžiui perrašomas iš vieno konspekto į kitą, ilgainiui pasidaręs tarsi bendra profesorių „nuosavybė“. Ir nors Sarbievijaus teiginiai ne visada buvo teisingai suprantami, dažniausiai apsiribojama tik pačiu aštraus stiliaus apibrėžimu, nuslystant paviršiumi ir nesigilinant į problemos esmę, paliekant nuošalyje filosofinę ir estetinę šios teorijos gelmę, tačiau vien aktualiūs XVII a. koncepto problemos analizė ir su ja susijusios naujovės literatūroje neabejotinai ne tik veikė to meto žmonių mąstymą, bet ir jį formavo.

Įteikta 2007-07-23
Priimta 2007-08-28

Živilė Nedzinskaitė

THE DISPERSION AND INTERPRETATIONS OF
DE ACUTO ET ARGUTO BY M.C. SARBIEVIUS IN THE
MANUSCRIPT SCHOOL COURSES OF POETICS
AND RHETORIC OF THE 17TH-18TH CENTURY

Summary

The appearance of theoretical works in poetics and rhetoric by M. C. Sarbievius *Praecepta poetica* was spurred by his pedagogical activities in the Jesuit Colleges and Academy in Vilnius. Out of the five parts of *Praecepta poetica*, the most famous is *De acuto et arguto* which presents an important concept of *acutum* (sharp style) and formulates an exact and shrewd definition of the Barocco style. This work by Sarbievius was never published, but his theory quickly dispersed in the Jesuit schools via transcripts.

Manuscript school courses of poetics and rhetoric of the 17th-18th century reveal a few aspects of Sarbievius's theory of *acutum* (or *acumen*). In the courses of rhetoric, this theory is connected to *acumen oratorium* and presented in the parts *inventio*, *dispositio* and *elocutio* not only as a crucial argument, statement or method of establishing preconditions, but also as an adornment of style and language. In the manuscript courses of poetics, the explanation of *acumen poeticum* is presented as an introduction to the art of poetics and all its genres. However, most often *acumen poeticum* is connected to the genre of epigram. *Acumen* is thought to be the most important characteristic of the final part of an epigram: *conclusio*. Often, *acumen* is explained without referring to Sarbievius as the author of the definition, but the theory of *acumen* is always illustrated by an epigram by Sarbievius.

The authors of school courses of poetics and rhetoric did not delve deeply into philosophic and aesthetic problems of the theory of *acutum*, but Sarbievijus's definition of *acumen* came to be a *locus communis* of a kind, a common property of the faculty, word by word rewritten from one transcript to another. Different analyses of the concept and related to them novelties in literature much contributed to the formation of the mentality of that period.